

Viezigheid en de pest in 17^e eeuws Arnhem

De pest wordt in films en boeken vaak verbonden aan de middeleeuwen. In deze eeuwen zijn er namelijk flink wat pest-uitbraken die vele duizenden mensen het leven kosten. Over heel Europa verspreid de pest zich en mensen zijn ontzettend bang voor deze ziekte. Ze geven de ziekte zelfs een bijnaam: 'De Zwarte Dood'. Het einde van de middeleeuwen betekent echter niet het einde van de pest. Ook in de eeuwen daarna zijn er verschillende momenten waarop deze Zwarte Dood de kop opsteekt en slachtoffers maakt. Zo ook in de zeventiende eeuw in Arnhem. Het stadsbestuur probeert er alles aan te doen om de pest en slachtoffers te voorkomen. Dit met wisselend succes.

Verspreiding van de pest

Waar de ziekte precies vandaan komt en hoe de pest zich verspreid, is in de zeventiende eeuw nog niet duidelijk. Van bacteriën en virussen hebben de Arnhemmers nog nooit gehoord. Dat is ook niet gek, aangezien de microscoop waarmee wetenschappers meer kunnen zien dan met het blote oog, pas aan het einde van de zeventiende eeuw steeds verder ontwikkeld wordt en de eerste bacteriën worden ontdekt. Het zal zelfs nog tot 1898 duren voor de echte oorzaak van de pest wordt ontdekt: een bacterie die in vlooiën aanwezig is die op ratten leeft. Deze vlooiën kunnen ook overspringen op mensen en de ziekte op hen overdragen.

Vanaf de middeleeuwen hebben mensen echter hele andere theorieën hoe de pest zich verspreid: Volgens de kerk is de pest bijvoorbeeld een straf van God. Als er veel mensen zijn die zonden begaan (dat wil zeggen dat mensen dingen doen die volgens God verboden zijn, zoals liegen, stelen, vechten of moorden), dan is God erg ontevreden en zal Hij de pest loslaten op de inwoners van een stad. Zo leren de mensen volgens de kerk een lesje dat ze beter zouden moeten leven.

Niet iedereen is het hier mee eens. Er zijn ook flink wat wetenschappers en doktoren in de zeventiende eeuw die denken dat de pest zich verspreidt door slechte lucht. Als viezigheid, zoals uitwerpselen en afval, zich zou opstapelen dan zou de lucht die hier vandaan komt mensen ziek kunnen maken. Mensen moeten dus hun omgeving goed schoonhouden en zich het liefst omringen door sterk ruikende kruiden of parfums. De pestdoktoren (zie afbeelding 1) die de pest moeten bestrijden in deze tijd, hebben om deze reden ook een masker op met een lange snuit. In deze snuit zitten vaak kruiden als rozemarijn en munt om de slechte lucht te bestrijden.

Deze tweede reden komt best wel dicht bij de waarheid. Hoewel het misschien niet de lucht van het afval is dat de pest verspreid, zijn het wel de ratten die op de viezigheid afkomen die deel van de oorzaak zijn. Op deze ratten leven vlooiën die de pestbacterie bij zich dragen. Als mensen veel tussen de viezigheid leven wordt de kans alleen maar groter dat de vlooiën op de mensen kunnen overspringen en zo de inwoners van de stad besmetten met de pest.

De pest in Arnhem

Wanneer de pest voor het eerst in Arnhem uitbreekt, is niet bekend. Wel is duidelijk dat in de grote pestepidemie (een internationale uitbraak van de pest) van 1347 t/m 1351 ook in Gelderland

Afbeelding 1: een pestdokter met een snavelvormig masker.

slachtoffers zijn gevallen. Pas in de zestiende en zeventiende eeuw zijn er steeds meer gegevens over de pestuitbraken in Arnhem en hoeveel mensen er iedere keer besmet raken.

In 1565 is er bijvoorbeeld een grote uitbraak en sterven er bijna een jaar lang ongeveer zes inwoners per dag aan de pest. Op een inwoneraantal van tussen de vijf- en negenduizend is dat een heel groot deel van de stad! Ook in 1574, 1581, 1598, 1613-1614, 1624, 1636 en 1666 zijn er pestuitbraken in Arnhem. Een van de maatregelen die worden genomen om de pest tegen te gaan, is het bouwen van het pesthuis in het Sint-Catharinagasthuis (afbeelding 2). Tegenwoordig bestaat dit gebouw niet meer, maar het lag ter hoogte van het politiebureau in de binnenstad. Dit pesthuis is een soort ziekenhuis waarin pestlijders worden behandeld. Veel mensen die de pest hebben, moeten verplicht naar het gasthuis verhuizen. Vaak overlijden ze dan op deze plek, maar er zijn ook mensen die genezen van deze ziekte. Als ze weer helemaal klachtenvrij zijn, mogen ze terugkeren naar huis. Tijdens hun besmetting moeten ze dus in een soort verplichte quarantaine, net zoals tijdens de Coronapandemie. Wel duurde de quarantaine in het gasthuis een stuk langer: vaak meer dan een paar maanden.

Afbeelding 2: Het pesthuis van het Sint-Catharinagasthuis in Arnhem. Hier werden pestlijders opgevangen in de zestiende en zeventiende eeuw.

Bestrijding van de pest

Bij iedere uitbraak wil het gemeentebestuur de pest zo snel mogelijk bestrijden, zodat zo min mogelijk mensen komen te overlijden. Zo stelt het bestuur in 1613 een document op met regels waaraan iedere inwoner van de stad zich aan moeten houden. Met deze tien regels hoopt het bestuur dat de pest zal verdwijnen:

1. Stank, vuiligheid en modder zorgen niet alleen voor de pest, maar ook voor vele andere ziektes. Alle huizen, straten en steegjes moeten daarom schoon gemaakt en gehouden worden. Alle rommel, slijk en afval binnen die zich hierna binnen de stadsmuren ophoopt, moet zo snel mogelijk worden verwijderd.
2. Minstens een of twee keer per week moeten alle huizen en straten geveegd worden en het afval moet zo snel mogelijk op karren buiten de stad gebracht worden.
3. Bedorven vlees, vis, koren en vruchten mag niet meer verkocht worden.

Afbeelding 3: Arnhem rond het jaar 1655. In de rode cirkel is het pesthuis van het Sint-Catharinagasthuis aangegeven.

4. Dode lichamen van degenen die aan de pest gestorven zijn, mogen niet langer dan 24 uur na het overlijden boven de aarde liggen. Binnen het verloop van de 24 uur moeten ze in een diepe kuil worden begraven.
5. Ook op zondag moeten de doden begraven kunnen worden, maar dan wel vanaf een half uur na de mis in de kerk.
6. Iedereen die met de pest in een pesthuis zit moet hier, nadat de laatste persoon is overleden, nog voor een maand verblijven. Hij/zij mag in de tussentijd niet bij openbare gelegenheden komen. Als degene echt per se over straat moet, dan moet hij/zij een wit stokje in de hand houden.
7. Al het huisafval mag niet meer op straat gegooid worden, maar moet binnen bewaard blijven tot de karren komen om het afval buiten de stad te brengen.
8. Alle linnenwaren, kleren en beddengoed dat uit de pesthuizen komt, mag niet in de beken, grachten of bij putten op straat gewassen worden. Alleen in de Rijn, in het benedenstrooms gebied, mag dit gebeuren.
9. Geen uitwerpselen of andere onreinigheden mogen in de beken weggegooid worden.
10. Als er doden in de kerk worden begraven moet de kerk de groeven tussen de kerkvloer en de grafsteen binnen drie dagen dichten, zodat er geen lijkvlucht in de kerk kan komen.

Ook in deze regels wordt duidelijk dat men dacht dat de pest door vieze lucht kwam. Ze laten het afval in de hele stad zo snel mogelijk ophalen en dumpen dit dan buiten de stad. Zelfs in die tijd bestonden vuilnismannen dus al. Verder moeten mensen die overlijden zo snel mogelijk begraven worden en moet iedereen zijn huis en de straten schoonmaken. Op die manier probeert men de kans om besmet te worden, zo klein mogelijk te houden. Uiteindelijk zou in 1666 de laatste pestuitbraak ooit in Arnhem plaatsvinden.